

ČSP, br. 1., 25.-38.

Zagreb, 2009.

UDK: 930.85"19"

Pregledni članak

Primljeno: 14. 9. 2007.

Prihvaćeno: 28. 4. 2009.

Književnost, povijest i prostor u zrcalu kraja 20. stoljeća

VJEKOSLAVA JURDANA

Osnovna škola "Rikard Katalinić Jeretov", Opatija, Republika Hrvatska

U radu se analizira i propituje složen odnos između pisanja književnosti i pisanja povijesti i to u kontekstu turbulentnoga dvadesetog stoljeća koje je obilježio postmoderni(stičk) i odmak. U novonastalom svijetu nebrojenih smislova razmiču se granice različitih diskursâ, a više niti jedan od njih ne može polagati pravo na (svoju) jed(i)nu i neupitnu istinu.

Ključne riječi: povijest, književnost, prostor, postmoderna, dekolonizacija, feministička književna kritika.

Postmoderna i pisanje povijesti

Dvadeseto stoljeće obilježili su snažni potresi povijesnih događaja, prije svega dvaju svjetskih ratova. Ti su događaji istodobno posljedica i uzrok prijelomâ, proturječjâ i promjenâ šireg karaktera, a koji su obilježili sva područja čovjekova života i djelovanja. Usredotočujući se ovdje na kulturni krug, nazvan Zapadom, treba reći kako su se u tom krugu, tijekom 20. stoljeća zaoštrila do krajnosti pitanja o vrijednostima i temeljima na kojima on počiva.¹ No, to je i vrijeme u kojem se na novopostavljena pitanja o susretanju i odnosu nasuprot ostalome svijetu, napose "Trećem svijetu", još traže odgovori.

U tom smislu, 20. stoljeće je vrijeme redefiniranja ideja oblikovanih u makroepohi "Moderne" čiji korijeni sežu u razdoblje potkraj 17. stoljeća, u doba prosvjetiteljstva ("Aufklärung"). Riječ je o vrijednostima, utemeljenima na moći razuma, koji je shvaćen kao univerzalan, objektivan i autonoman. Stoga, (samo) razum omogućuje napredak pojedinca i društva, a taj je napredak linearan. Temelji su to i trijumfa tehnološkog razuma koji zamišlja da je to pravi napredak čovjeka. No, s druge strane javlja se modernizam koji prodire u nesvjesne, i-racionalne slojeve modernosti i suočava je s vlastitim skrivenim tjeskobama. Modernistički umjetnici i intelektualci ističu da umjetnost ne prikazuje svijet transparentno, ona ga "konstruira", a jezik se ne poima više kao

¹ Usp. Danilo PEJOVIĆ, *Suvremena filozofija Zapada*, Matica hrvatska, Zagreb, 1967., 8.

samorazumljivi način kodiranja i shvaćanja promjenjivog svijeta. U toj radikalnoj eroziji, Heideggerovim rječnikom, dolazi do pregorijavanja (*Verwindung*) bitka kao stabilne strukture koja je zajamčena onim što je vječno, neprolazno, odnosno riječ je o pregorijevanju učenja o nepobitnim i nepromjenjivim zakonitostima.² Taj je proces još krajem devetnaestog stoljeća započeo i anticipirao Friedrich Nietzsche čija filozofija polazi od toga da se svijet “ne može saznati”, već “samo drukčije tumačiti”, da svijet “nema samo jedna smisao, već nebrojene smislove”.³ Istina stoga postaje otvorenost u kojoj se svijet svaki put daje povijesnom čovječanstvu, ona je događaj, a ne stabilna struktura (kao primjerice kantovsko transcendentno), što duboko mijenja samu bit istine.⁴

Tu svojevrsnu preobrazbu modernih vrijednosti Jean François Lyotard prikazuje kao postmoderno stanje. Ono “opisuje u kakvom se stanju nalazi kultura nakon promjena koje su utjecale na pravila igre u znanosti, književnosti i umjetnosti, počevši od kraja XIX. stoljeća”, a riječ je o promjenama u “odnosu na krizu naracija”.⁵ To je stanje drukčijega modusa iskazivanja misli u kojem prosvjetiteljska učenja o napretku (razuma i slobode) kao “velike legitimacijske pripovijesti” više ne vrijede. Ono preispituje i druge modern(ističk)e postulate, primjerice moderno poimanje sebstva i subjektiviteta, ideju linearne i evolucijske povijesti, ideju transcendentnog razuma. Stoga nije riječ o još jednoj epohi u linearnom smislu izmjenjivanja i stalnog prevladavanja prethodnih povijesnih razdoblja, već je postmoderna istodobno periodizacijski, tipologijski i kulturnopovijesni pojam, protejskih granica i semantički nestabilan. “Što je, dakle, postmoderna?” pita J. F. Lyotard, te odgovara: “Zasigurno je dijelom moderne. Sve što je naslijeđeno, pa bilo i jučer, moramo dovesti u sumnju. (...) Začuđujuće ubrzanje, ‘generacije’ preskaču jedna drugu. Djelo ne može postati moderno ako prvo nije postmoderno. Tako shvaćen postmodernizam nije modernizam na svom koncu nego u stanju nastajanja, i to je stanje konstantno”.⁶

Ta nam previranja ističu da se postmodernom nismo oslobodili moderniteta jer “biti ‘post-moderan’ može reći samo jednu stvar: biti moderan do maksimuma, budući da se modernitet sastoji bivstveno u naporu da stalno preva-

² Usp. Gianni VATTIMO, «Postmoderno doba i kraj povijesti», prevela Divina Marion, u zborniku *Postmoderna-nova epoha ili zabluda*, recenzenti Gvozden Flego i Nadežda Čačinović-Puhovski, Naprijed, Zagreb, 1988., 72.-82. (75.-77.). Autor se poziva na Heideggerove postavke u *Vorträge und Aufsätze* (Pfullingen, 1954.).

³ Friedrich NIETZSCHE, *Volja za moć. Pokušaj prevrednovanja svih vrijednosti*, preveo Ante Stamać, Mladost, Zagreb, 1988., *Treća knjiga. Princip uspostave vrijednosti*, 240.

⁴ Gianni VATTIMO, *Kraj moderne*, preveo Mario Kopic, Matica hrvatska, 2000., 50. Vežano uz Heideggerovu «slabu» odnosno «meku» ontologiju koja ima korijene u Nietzscheovoj filozofiji, talijanski filozof G. Vattimo govori o *slaboj misli* koja označava odustajanje od metafizike, od ontoloških utemeljenja (kakvima se odaje «tvrda» misao).

⁵ Jean François LYOTARD, *Postmoderno stanje. Izvještaj o znanju*, prevela Tatjana Tadić, Ibis-grafika, Zagreb, 2005., V.

⁶ J. F. LYOTARD, *Postmoderna protumačena djeci*, prevela Ksenija Jančin, August Cesarec, Zagreb, 1990., 26.-27.

zilizimo ideje i uspostavljene oblike”⁷. No, ističe J. F. Lyotard, “ovako shvaćeno ‘post’- u ‘postmodernoj’ ne znači prosto pokret come back, flash back, feed back, to jest ponavljanje, već proces kao ana-, proces analize, anamneze, anagoge, i anamorfoze koji razrađuje ‘početni zaborav’”⁸. Stoga, odnos moderne i postmoderne nije grubi prekid, već postmoderna nastoji razblažiti i posredovati sve modernističke opreke. Jedna je od tih relativiziranih opreka ona između referencije književnog teksta na zbilju i njegova upućivanja na samoga sebe. Sada se pregorijeva ta opreka jer književni tekst može istodobno referirati na zbilju i zadržati svoju fiktionalnost. Druga je ublažena modernistička opreka ona između sadašnjosti i prošlosti: sadašnjost se više ne doživljava toliko jedinstvenom i novom kao prije, uvodi se paradoksalna koegzistencija, dapače, simultanost međusobno udaljenih povijesnih razdoblja.⁹ No, ono što predstavlja odmak od moderne jest činjenica da postmoderna nije više ‘zarobljena’ historijom. Riječ je o tzv. “kraju historije”, pojmu koji zapravo označava kraj historicizma, odnosno shvaćanja ljudskog postojanja kao jedinstvenoga linearnog tijeka. “Pojednostavljajući do krajnosti”, objašnjava J. F. Lyotard, “‘postmoderna’ karakterizira nepovjerljivost u odnosu na metanaracije” pa se prokazuju metanarativne intencije univerzaliziranja jedne (jedine istinite) povijesti, te se problematizira odnos između događaja iz prošlosti i povijesne činjenice kao proizvoda, kao događaja kojem smo mi (pri)dali značenjâ.¹⁰ U tom kontekstu uočava se da je pristup prošlosti posredovan dokumentima, svjedočanstvima, arhivskim materijalima, iz kojih možemo konstruirati u sklopu pripovijesti ili objašnjenja. Stoga ne postoji samo jedna istina, već su moguće različite povijesne perspektive koje izvlače različite činjenice iz istih događaja. Ta poliperspektivnost koja se više ne može konstruirati unutar univerzalnih zakona, zahtijeva da se poštuje drugost drugoga i da se zadrži proturječna raznolikost samoga društvenog prostora, koji se više ne poima u smislu jedne povijesti, jedne teorije ili jednog pripovjednog teksta.¹¹ Stoga nema zapreke “da milijarde priča, onih manjih i onih većih, prestane tkati tkivo svakodnevn-

⁷ To stajalište o odnosu moderne i postmoderne navodi Rudi SUPEK, *Modernizam i postmodernizam. Proturječan čovjek kao utemeljenje. Ogled iz fundamentalne antropologije*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 1996., 201.-202., citirajući J. M. DOMENACHA, *Approches de la modernité*, École polytechnique, Paris, 1986., 9.

⁸ J. F. LYOTARD, *Postmoderna protumačena djeci*, 109.

⁹ Vladimir BITI, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., «Postmoderna», 396.-397.

¹⁰ Usp. David Caroll, «Pripovjedni tekst, raznorodnost i pitanje političnosti, Bahtin i Lyotard», prevela s engleskog Mirjana Granik, u zborniku *Bahtin i drugi*, priredio Vladimir Biti, Naklada MD, Zagreb, 1992., 157.-190. (159.). Autor citira Lyotardove postavke iz knjige *Postmodernost stanje*.

I Linda HUTCHEON, «Postmodernistički prikaz», prevela Ana Juričić, u *Politika i etika pripovijedanja*, uredio Vladimir Biti, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., 33.-59. (54.).

¹¹ J. F. LYOTARD, intervju: «Jean Francois Lyotard - Odčaranost povijesti», Enesa Quiena, *Kultura*, br. 35/36, 1995., str. 16.-17. (16). Lyotard ističe: «Velike pripovijesti duha koje su uobrazavale da daju smisao Povijesti-bilo da se radi i o Religijama, bilo o slijepom vjerovanju Prosvjetitelja enciklopedista u Progres, ili o marksističkim analizama - sve doktrine i opcije ostavljene su na cjedilu, urušile su se u vlastito proturječje».

nog života”.¹² Riječ je o važnosti malih priča koje se nameću kao zapovijed za diferenciranje one “istine” o kojoj odlučuje, prema Michelu Foucaultu, moćna manjina, a koja pri tome nadzire i sustavno regulira, uz pomoć nekog diskursa, život subjekta kako bi ga prilagodila svojim ciljevima.¹³ Štoviše, ističe Foucault, i u sklopu tih neporecivih istina funkcionira fikcija.¹⁴ To se odnosi i na historiografiju u kojoj se primjenom instrumenata retoričke analize otkrivaju procesi fikcionaliziranja. Te spoznaje rezultiraju pitanjima je li historija umjetnost ili znanost i je li doista moguće bez predrasuda ustvrditi što se dogodilo u prošlosti.¹⁵ Štoviše, aktualizira se karakter samih povijesnih dokumenata, odnosno propituju se načini kojima historiografski diskurs pretvara iskaze kojima raspolaze u povijesne dokumente. Pritom se otkriva kako vjerodostojnost historije zapravo ovisi o sposobnosti institucionaliziranja iskaza koje proučava pa ostaje razvidnim da je “sadašnjost, kao i prošlost, uvijek već nepopravljivo tekstualizirana... Prošlost doista postoji, ali danas možemo ‘znati’ prošlost jedino putem njenih tekstova i tu je njena veza s književnošću”.¹⁶

Kojim to svojim osobinama književnost ulazi u tako složenu problematiku pisanja prošlosti? Uobičajne relacije između umjetnosti (književnosti) i znanosti upućuju na insuficijentne točke ove prve koja nasuprot drugoj, nema svoj predmet, nisu joj primarne metode indukcije, dedukcije ili logičke argumentacije, kao ni svrha da producira cjelovite i točne prikaze predmetnosti. No, to ne znači da književnost (umjetnost) ne govori istinu, kao i da je istina, odnosno ono što se prikazuje kao istina, isključivo u ingerenciji znanosti. Iako književnost pripovijeda, a njezina su “oruđa” intuiranje, maštanje, asociiranje, ti mehanizmi na neki način prikriju njezinu namjeru da i sama govori (svoju) istinu. Književnost tako p/r/okazuje paradoksalnost učinka fikcionalnosti koji je ujedno učinak realnosti. Te elemente učinkovitosti “svjetotvorne” i “svjetootvarajuće” funkcije književnog teksta koji omogućavaju kreaciju mogućeg svijeta, moguće je prepoznati u drugim diskursima, u svakidašnjica, u fikciji znanosti, u retoričkim svojstvima filozofijskog diskursa, kao i u historiografiji.¹⁷ Povijest, tako razotkrivena, čini se kao akademsko-disciplinarno pripitomljavanje nepreglednoga polja raznih mogućnosti prošlosti, odnosno kao svojevrsna književna pripovijest koja ne podrazumijeva samorazumljivu istinitost.¹⁸

¹² J. F. LYOTARD, *Postmoderna protumačena djeci*, 35.

¹³ Michel FOUCAULT, *Znanje i moć*, priredili Rade Kalanj i Hotimir Burger, preveo Rade Kalanj, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1994., tekst «Poredak diskursa», str. 17.

¹⁴ Citirano u Allan MEGILL: *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Berkeley i Los Angeles, 1985, 235. Ovdje navedeno prema Lynn HUNT, *Nova kulturna historija*, prevele Anamarija Hucika, Sanda Stepinac, Marina Škrabalo i Sanja Zubak, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001., «Uvod: Historija, kultura i tekst», 25.-51. (34).

¹⁵ Milovan TATARIN, *Povijest, istina, prašina. Skeptički ogledi*, Znanje, Zagreb, 2002., 23.-24.

¹⁶ Catherine BELSEY, «Književnost, povijest, politika», u zborniku *Književnost, povijest, politika*, priredio Zlatko Kramarić, prijevod Romana Franjić, Svjetla grada, Osijek, 1998., 29.-47. (46).

¹⁷ Andrea ZLATAR, *Istinito, lažno, izmišljeno. Ogledi o fikcionalnosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1989., 47.

¹⁸ Vladimir BITI, *Upletanje nerečenog. Književnost/povijest/teorija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994., 172.

Vodećim predstavnikom te umjetničko-pripovjedne koncepcije povijesnog diskursa smatra se američki teoretičar i povjesničar Hayden White. On problematizira granicu između historije i književnosti, smatrajući obje podjednako figurativnim, pa je opisivanje zbilje s pomoću metafora kao posao historiografa, istovjetan poslu umjetnika. Ključna odrednica njegova pristupa je sintagma "historical imagination" koja upućuje na jezično-komunikacijski aspekt historijske spoznaje, odnosno promatra povijest kao diskurs. Stoga, White ističe da povijesni tekstovi imaju "dubok strukturalni sadržaj koji je općenito poetski i specifično lingvistički po svojoj prirodi, a koji služi kao predkritički prihvaćena paradigma onog što bi specifično historijsko tumačenje trebalo biti".¹⁹ Štoviše, objašnjava White, "(...) povjesničar izvodi bitno poetičan čin, u kojem on unaprijed zamišlja povijesno polje i određuje ga kao domenu u kojoj će donijeti određene teorije kojima će objasniti "što se doista dogodilo".²⁰ Drugim riječima, White ističe da zbilja ispriповijedanih događaja nije u tome što su se dogodili, nego u tome što ih je povjesničar prikazao sposobnima da pronađu mjesto u kronološki uređenom slijedu, što ih je njegov diskurs upisao u povijesno vrijeme.²¹ Stoga je predstavljanje svijeta i događaja moguće zahvaljujući fikcionalnoj sposobnosti povijesnog diskursa. White tako prokazuje žanrovski značaj povijesti koji treba ustrajno diskurzivno (ili književno) dekonstruirati.²² I Paul Ricoeur ističe proces preplitanja historije i fikcije kao "temeljnu strukturu, ontološku kao i epistemološku, zahvaljujući kojoj i historija i fikcija konkretiziraju svakoj od njih pripadajuću intencionalnost tek služeći se intencionalnošću one druge". Preplitanje historije i fikcije u refugiraciji vremena, objašnjava Ricoeur, "se zasniva na međusobnom zaposjedanju u kojem kvazi-historijski trenutak fikcije zamjenjuje mjesto s kvazi-fiktivnim trenutkom historije. Iz tog preplitanja, iz tog međusobnog zaposjedanja, iz te izmjene mjesta proizlazi ono što je prikladno zvati ljudskim vremenom".²³ U tim radikalno izmijenjenim okolnostima, istina se reflektira u svjetlu s ne-istinom, u skladu s onim što je već Nietzsche rekao: "Svijet koji nas se nešto tiče,

¹⁹ H. WHITE, *Metahistory, The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London, 1973., «Preface», IX.-XI: »In addition, I maintain, they contain a deep structural content which is generally poetic, and specifically linguistic, in nature, and which serves as the precritically accepted paradigm of what a distinctively 'historical' explanation should be». Hrvatski prijevod u: Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, «Historiografija i postmoderna teorija pripovijedanja: Hayden White i Dominic La Capra», *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 2003., 217.-233. (219.).

²⁰ Isto, n. dj., str. X.: «On this level, I believe, the historian performs an essentially poetic act, in which he prefigures the historical field and constitutes it as domain upon which to bring to bear the specific theories he will use to explain 'what was really happening' in it». Citiran prijevod Milovana Tatarina, *Povijest, istina, prašina*, 106.

²¹ «In this theory I treat the historical work as what it most manifestly is: a verbal structure in the form of the narrative prose discourse», ističe White, n. dj., 9.

²² «Da se ne bi stvrdnuo u hipostazu što blokira svježju percepciju.» Hayden WHITE, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978. Ovdje navedeno prema: Vladimir BITI, *Pojmovnik*, «Povijest», 404.

²³ Paul RICOEUR, «Preplitanje historije i fikcije», iz *Temps et récit III. Le Temps reconté*, ed. du Seuil, Paris, 1985., preveo Mladen Kožul, *Quorum*, br. 4 (31), 1990., 236.-247. (237. i 247.).

patvoren je, tj. nije činjenično stanje nego neki ispjev i zaobljenje nad mršavim brojem promatraja; on je 'u tijeku', kao nešto što biva, kao patvorenost koja se uvijek iznova odgađa, koja se nikada ne približuje istini: jer 'istine' nema."²⁴ No, iako se može reći, pozivajući se na Nietzschea, da živimo u vremenu koje za razliku od ranijih epoha koje «imahu istinu», «nema istinu»,²⁵ to ne znači da to postmodernno vrijeme ne posjeduje koherentnu viziju «istine». No, ta istina rezultat je ispitivanja moći i politike (samo)proglašavanja jedne i neupitne istine. Pritom se naglašava da su njezini mehanizmi prikazivanja sinonimi stvarnosti, a ne sama stvarnost. Jer, ističe Jacques Derrida, neposrednost je izvedena i sve počinje posrednikom.²⁶ Derrida, sumnjajući i odbacujući misao o povijesti koja ima trajan smisao, ističe kako valja preokrenuti logocentričnu, metafizičku i idealističku povijest smisla, što obuhvaća šire područje opreka, primjerice: priroda/kultura, doslovno/metaforičko, potvrdno/niječno, ozbiljno/neozbiljno, transcendentalno/empirijsko. Te logocentrične opreke pretpostavljaju prvenstvo prvoga naziva, dok drugi dio opreke fungira kao komplikacija, negacija, manifestacija ili rascjep.²⁷ Njihovim obrtanjem koje se događa nasuprot metafizičkom stanju mirovanja-prisutnosti, događa se vrenje različitih (différance) sastavnica, pri čemu je moguće iščitavati smislove, istine i značenja kao promjenjive kategorije u stalnom nastajanju i nestajanju. Stoga se istina nikada ne može predstaviti kao prisutnost, nego kao tijek, kao rijeka koja stalno teče.²⁸ "Mi stoga počinjemo prisutnost postulirati... ne više kao apsolutnu maticu-formu bića, već prije kao 'uposebnjenje' i 'posljedicu'. Određenje i posljedicu unutar sustava koji više nije sustav prisutnosti nego sustav razlike."²⁹ Kako je prisutnost u fluidnome i fleksibilnome stanju-procesu, odnosno kako "ni na kojem mjestu, niti u elementima niti u sistemu ništa nikada nije jednostavno prisutno ili odsutno jer svugdje i uvijek postoje diference i tragovi tragova",³⁰ stvarnost je tekst, neprekinuti lanac igre sinteze razmaka i odgode,

²⁴ F. NIETZSCHE, *Volja za moć*, 298.

²⁵ Alpár LOSONCZ, «'Postmodern' i egzistencijalna (ne) konformnost», *Filozofska istraživanja*, 85-86, god. 22, sv. 2-3, Zagreb, 2002., 323.-336. (334.).

²⁶ Usp. Jonathan CULLER, *Književna teorija-vrlo kratak uvod*, preveli Filip i Marijana Hameršak, AGM, Zagreb, 2001., 21. Autor se poziva na postavke o kojima Jacques DERRIDA govori u svojoj knjizi *Of Grammatology*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1976., 141.-164. U nas, u J. Derrida, *O gramatologiji*, prevela Ljerka Šifler-Premec, «Veselin Masleša», Sarajevo, 1976., poglavito Drugo poglavlje: «Taj opasni nadomjestak...», 185.-213.

²⁷ Usp. Jonathan CULLER, *O dekonstrukciji. Teorija i kritika poslije strukturalizma*, prevela Sanja Čerlek, Globus, Zagreb, 1991., 80. (Jacques DERRIDA, *L'Écriture et la différence*, Paris, Seuil, 1967., 411.). Usp. i J. DERRIDA, 1976, «Rascjep», 87-98.

²⁸ Stuart SIM, *Derrida i kraj povijesti*, preveo Neven Dužanec, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., 45. Sim tako objašnjava kako nas Derrida i njegova dekonstrukcija upozoravaju kako je nemoguće upravljati značenjem ili poviješću, kao što ih nije moguće u potpunosti protumačiti. Štoviše, totalitet svakoga opsežnog fenomena, kao što je značenje ili povijest, trajno nam izmiču.

²⁹ Jacques DERRIDA, *Marges da la philosophie*, Paris, Minuit, 1972., 17., Citirano prema J. CULLER, 1991., 81.

³⁰ Jacques DERRIDA, *Positions*, Paris, Minuit, 1972., prema prijevodu talijanskog izdanja (*Posizioni*, str. 316.) u knjizi Nikole DOGANA, *U potrazi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu*, Teologija u Đakovu, 2003., 280.

igra razlika i tragova razlika. Stoga je, kako bi se pokazale kontingentnost i relativna priroda svake istine, nužno uspoređivanjem i zamjenjivanjem uključiti sve interpretacijske mogućnosti. To uključuje i "istinu" o suvislom, kontinuiranom i slobodnom subjektu. Nju Michel Foucault prokazuje kao povijesno uvjetovanu i povijesno određenu konstrukciju, posve nalik prikazu u fikciji.³¹ U toj radikalnoj pluralizaciji i prepoznavanju subivanja više različitih modela i objašnjenja, odnosno preferiranju antitotalitarnih pozicija,³² umjetnost (književnost) zauzima kompleksne pozicije prema okolnostima u kojima nastaje i koje (dijelom) na specifičan način iskazuje. Književnost se ne promatra više kroz prizmu opreke fikcije i stvarnosti, već kao promišljanje same istine. Štoviše, u tome svojevrsnome kopernikanskom obratu, u kojem se otkrivaju i drugi oblici pisanja kao jednako figurativni i višeznačni, tvrdi se da književna djela u određenom smislu obmanjuju manje nego drugi oblici diskursa jer implicitno priznaju svoj retorički status.³³ No, to ne znači da bilo koji diskurs (pa i književnost) može imati privilegirani položaj,³⁴ kao i to da su postmodernistička gledišta o historiji nihilistička. Štoviše, ne poriče se da se historija može napisati, niti se zanemaruju logički argumenti, provjeravanje i arhivsko istraživanje. No, ispisivanje jednolinearne ekskluzivističke historije izgubilo je svoju samoproglašenu vjerodostojnost. Riječ je o procesima nemetafizičkog otvaranja istine koja se promatra kao estetsko i retoričko iskustvo koje promovira ljudskost izvan mitizacijskih struktura, odnosno kao polja mogućnosti, pa tako i povijest biva definirana kao neprekidna napetost između priča koje su bile ispričane i priča koje bi mogle biti ispričane.³⁵

Re-konstrukcija takve povijesti uključuje tri komplementarne sastavnice: *moralnu*, koja upućuje na poštovanje autonomije različitosti Drugog/drugog, estetsku, kao pokazivanje neizrecivoga bez pretenzije da se prikaže, i političku, koja proklamira pluralizam i društvenu diferencijaciju.³⁶ Na toj platformi fundira se drukčiji pristup etnicitetu, rodu, odnosno promicanje pluralnosti i razlike kojima se omogućava oglašavanje zatomljenih glasova. Drugim riječima, ta necentrirana perspektiva afirmira lokalno, marginalno, pa se vrijednosti i identitet sada afirmiraju razlikama. To nipošto ne znači kraj identiteta uopće,

³¹ Tako o subjektu govori Michel FOUCAULT u knjizi *Riječi i stvari. Arheologija humanističkih znanosti*, preveo Srđan Rahelić, Golden marketing, Zagreb, 2002.

³² O tim trima značajkama postmoderne govori Rok SVETLIČ, «Mogućnost utemeljenja uporabe prisile kao propitivanje zrelosti postmoderne etike», prevela Ksenija Premur, u *Filozofska istraživanja*, 85.-86., 2002., 373.-395. (374.).

³³ Terry EAGLETON, *Književna teorija*, prevela Mia Pervan-Plavec, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1987., 159.

³⁴ Vladimir BITI, «Metoda vrludanja», razgovarao Tomislav Brlek, *Reč*, br. 61/7, ožujak 2000., 199.-211. (208.).

³⁵ Lynn HUNT: «History as Gesture, or: The Scandal of History», u: J. Arac i B. Johnson, ur., *Consequences of Theory*, Baltimore/London, 1991. Ovdje citirano prema Vladimir BITI, *Pojmovnik*, 407., «Povijest».

³⁶ Cvjetko MILANJA, «Isrpljenost modernističke paradigme», *Republika*, br. 3-4, god. XLVI, 1990., 76.-88. (80.-81.). Autor se poziva na F. CRESPI u članku *Modernità: L'etica dell'età senza certezza*, *Mondoperaio*, 4/1985., 103.-107.

već kraj one povijesne tvorbe identiteta koja je dominirala u totalitarističkom, diskriminatorskom i dominacijskome monologu. U toj perspektivi kultura se više ne promatra kao nepromjenjiv skup tradicija i običaja, već kao bogatstvo unutarnjih proturječja, u kojima participiraju različiti društveni akteri.

Pisanje povijesti kao pisanje razlike

Redefiniranjem epistemoloških perspektiva u postmodernističkomg pre-vrednovanju svih vrijednosti, otvara se mogućnost destabiliziranja jednoobra-znih i monoloških historijskih prikaza (i) u borbama za dekolonizaciju. Pritom se javlja potreba da se napišu druge historije te da se postojeće podvrgnu po-mnom ispitivanju. Riječ je o revidiranju s pomoću kritičkih diskursa koji ne poriču ili zanemaruju drugost (alteritet). Cilj je takvih diskursa, ističe Homi Bhabha, konstruiranje kulturnoga i političkoga identiteta procesom alteriteta koji zahtijeva da se sam jezik kulturne zajednice ponovno promisli iz postko-lonijalne perspektive. Riječ je o procesualnosti, analognoj dubokoj promjeni u jeziku spolnosti, sebstva i kulturne zajednice, do koje su dovele feministki-nje 70-tih godina dvadesetog stoljeća.³⁷ Štoviše, ti procesi revidiranja i te kako uključuju i problematiziranje roda, odnosno položaja žena u historiji, a episte-mološki se razrađuju u postkolonijalnim teorijama koje uključuju interdisci-plinarne veze s kulturalnim studijima i ženskim studijima.

U drugoj polovici dvadesetog stoljeća svi ovi teorijski pristupi utječu na opće teorijsko promišljanje, pa tako i na teoriju književnosti. Njihovo episte-mološko savezništvo i intrinzična potpora, koji prelaze okvire usko razumlji-vih disciplinarnih područja, umreženi su odnosom prema identitetimâ, ko-lektivnim i pojedinačnim, rodnim, rasnim, nacionalnim odnosno etničkim, kulturalnim, hibridnim i drugim.³⁸ Ti transdisciplinarni izazovi razmiču i donedavno «svete» granice između književnosti i povijesti, kao i one među interpretacijama kao što su književnokritičke, sociološke, filozofske, psihoana-litičke, feminističke, postkolonijalne.³⁹ Tako artikuliranim teorijskim koncep-tima dekonstruiraju se logocentrične kategorije razuma, istine, ljudske priro-de, povijesti, tradicije, tako što se postavljaju pitanja: Čija istina? Čija priroda? Čija inačica razuma? Čija povijest? Čija tradicija? ⁴⁰ Tako se izgrađuje vrlo produktivan instrument ponovnog čitanja povijesti, a čije je značajke najbolje prikazao američki postkolonijalni kritičar palestinskog podrijetla Edward W.

³⁷ Homi BHABHA, *Smeštanje kulture (The Location of Culture)*, preveo Rastko Jovanović, Beogradski krug, Beograd, 2004., 320.-32.

³⁸ Biljana KAŠIĆ, «Postkolonijalne teorije iz feminističke perspektive», file://A: POSTKOLO-NIJALNE TEORIJE IZ FEMINISTIČKE PERSPEKTIVE.HTM, 7. 2. 2005, 1-11 (1).

³⁹ L. HUTCHEON, «Postmodernistički prikaz», 38.-39. Kao takvi, ističe autorica, ti izazovi djeluju frustrirajuće na teorijske pokušaje koji ih žele sistematizirati, poredati ih kako bi ih lakše nadzirali i svladali - odnosno zavlada li njima.

⁴⁰ Susan BORDO, «Feminizam, postmodernizam i skepsa spram roda», u zborniku *Femini-zam/Postmodernizam*, urednica Linda J. Nicholson, prevela i uredila Lidija Zafirović, Liberata, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999., 119.-138. (122.).

Said. Temelj njegova pristupa jesu pripovijesti, koje su bile modus kolonijalne reprezentacije, a sada su postale metoda kojom i sami kolonizirani potvrđuju svoj identitet, kao i postojanje vlastite historije. Štoviše, one postaju prostor subalternog pisanja i intervencije koji imaju važnost kao samoprikazivanje s namjerom potkopavanja postojećih vladarskih pripovijesti. To subverzivno nastojanje želi rubove dovesti u središte i stvoriti subalternu historiju koja se obično zanemaruje u pisanju i tumačenju elite.⁴¹ Nije riječ tek o oporbenjaštvu, već o rekreiranju i rekontekstualiziranju historije napisane iz jednoobrazne linearne perspektive.⁴² Uloga onoga koji ispisuje takvu re-kreiranu historiju, sudjelujući svojom subalternom kritikom u razotkrivanju pa i borbi protiv svake autoritarne prakse, kao i osvještavanju mehanizama represivnih mitova hegemonije, iznimno je važna. Riječ je o "piscu intelektualcu", ističe Said, "koji svjedoči o iskustvu zemlje ili regije", i daje "tom iskustvu javni identitet (...)". Štoviše, objašnjava Said, takav bi intelektualac "iznoseći svoj protudiskurs koji ne dopušta savjesti da pogleda na drugu stranu ili zaspi, mogao biti neka vrsta protusjećanja". Stoga, zaključuje Said, "intelektualčev provizorni dom nalazi se u području zahtjevne, otporne i nekompromisne umjetnosti u koju se nitko ne može povući niti u njoj može tražiti rješenja".⁴³ U tom smislu, objašnjava Said, u dekolonizirajućoj kulturi otpora javljaju se tri velike teme koje su međusobno povezane. Prva teži k cjelovitom promatranju povijesti jedne zajednice. U drugoj temi riječ otpor nije puki odgovor imperijalizmu, već protuteža načinu na koji se poima historija. Treću temu predstavlja vidljivi otklon od separatističkog nacionalizma i priklanjanje jednome cjelovitijem shvaćanju ljudske zajednice i oslobođenja.⁴⁴

U tim se procesima razabiru i artikulacije ženskih glasova koje se događaju na sjecištu postkolonijalne i feminističke perspektive, postavljajući fundamentalno pitanje: Kako je "drugo" predstavljeno u imperijalističkim i/ili patrijarhalnim diskursima?⁴⁵ S tako izgrađenog motrišta, postkolonijalna feministička kritičarka Gayatri Chakravorty Spivak uočava da ako u sukobu kolonijalne produkcije subalterni nema historiju i ne može govoriti, subalterni kao žena nalazi se još dublje u sjenci. Stoga svaki napor da takvome subalternome damo glas u historiji, ima dvostruku težinu. Jer, ako želimo propitivati može li subalterni govoriti, ili što elita može učiniti da se osigura od neprekidnog konstrui-

⁴¹ Edward W. SAID, *Kultura i imperijalizam (Culture and Imperialism)*, prevela Vesna Bogojević, Beogradski krug, Beograd, 2002., 11.-12. i 31.

⁴² U tom smislu Said u svom «Pogovoru» u knjizi *Orijentalizam*, prevela Biljana Romić, Konzor, Zagreb, 1999., 428., ističe: «Neću poricati da sam bio svjestan, dok sam pisao knjigu, subjektivne istine na koju aludira Marx u kratkoj rečenici što sam je naveo kao jedan od epigrafa ovoj knjizi («Oni se ne mogu predstavljati; njih se mora predstavljati»), *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte*), to jest da ćete, ako osjećate kako vam je uskraćena prilika da kažete svoje, pokušati krajnjim snagama dobiti tu priliku. Jer, podčinjeni uistinu mogu govoriti, kao što to povijest oslobodilačkih pokreta u dvadesetom stoljeću rječito potvrđuje.»

⁴³ E. SAID, «Javna uloga pisaca i intelektualaca», prevela Tanja Vučković, *Diskrepancija*, sv. IV, broj 7-8, prosinac 2003., 7.-84. (77. i 82).

⁴⁴ E. SAID, *Kultura i imperijalizam*, 386.-388.

⁴⁵ L. HUTCHEON, n. dj., 39.

ranja subalternoga, ne možemo previdjeti da je u tom kontekstu najproblematičnije pitanje "žene".⁴⁶

Kako se nikada na susrećemo sa svjedočenjem ženske svijesti i njezina glasa jer, ističe Gayatri Chakravorty Spivak, subalterni kao žena ne može se ni čuti ni čitati, nameće se pitanje: Može li subalterni (kao žena) govoriti? Takvo svjedočanstvo, zaključuje Spivakova, ne bi transcendiralo ideologiju niti bi bilo «potpuno» subjektivno, ali bi ponudilo sastojke za stvaranje jedne kontra-esencije.⁴⁷

No, prije stvaranja (mogućih) kontra-esencija, ili zbog njih, treba propitati (uobičajna) poimanja muškosti i ženskosti, kao i spolnosti i rodni odnosa moći u svezi s poimanjem kulturne promjene, modernosti i postmodernosti te procesa esencijalizacije kulture, povijesti i religije.⁴⁸

Kako bi se to ostvarilo, treba najprije kritički preispitati i osporiti tzv. binarne podjele na kojima počiva kolonijalistička vizija svijeta (centar/periferija, racionalno/iracionalno, prvi svijet/drugi svijet/treći svijet), a koje su na temelju i modernističkog poimanja svijeta i identiteta. Te se podjele mogu revidirati upravo u sklopu priče o periferiji, drugosti, različitosti, u čemu se kritički promišljaju i procesi modernizacije kao kapitalizacije, kolonizacije života i iskustva.⁴⁹

No postmoderni je doba - doba krize subjekta pa je i sâm pojam identiteta, prekriven poviješću zadobivenim naslagama društvenih značenja, postao rastočen i besmislen i predstavlja vrlo nejasno i problematično područje. Stoga se postavlja pitanje kako pristupiti promišljanju identiteta (žene, potlačenoga, drugoga). Riječju, kako uopće osigurati status o identitetu (ženskog) subjekta u trenutku kad je teorijskim govorom pripremljeno "izmicanje identiteta", a identiteti proglašeni provizorijem?⁵⁰ Odgovor nudi poznata feministička kritičarka Rosi Braidotti postavkom koja glasi - prije no što se dekonstruira, subjekt bi morao imati pravo govora, prije nego što bi demistificirao metadiskurs, on/a (subjekt) bi morao imati pristup njemu, prije nego što bi odbio sudjelovanje u politici, morao bi imati mogućnost biti u sklopu nje.⁵¹ To je središnji put koji u procjepu navedenih zamki prepoznajemo i u postavci Gayatri Chakravorty Spivak kojoj je afirmacija pitanja identiteta faza u procesu vlastitog samoosna-

⁴⁶ Gayatri CHAKRAVORTY SPIVAK, *Kritika postkolonijalnog uma. Ka istoriji sadašnjosti koja nestaje, (A Critique of Postcolonial Reason Toward a History of the Vanishing Present)*, prijevod Ranka Mastilovića, Beogradski krug, Beograd 2003., 365. i 374. Autorica ističe kako je u okviru izbrisano itinerara subalternoga subjekta, trag spolne razlike dvostruko izbrisan jer i kada je objekt kolonijalne historiografije i kada je subjekt pobune, ideološka konstrukcija roda zadržava muškarca kao dominantnog.

⁴⁷ *Isto*, 379.

⁴⁸ L. HUTCHEON, Postmodernistički prikaz, 39.

⁴⁹ B. KAŠIĆ, «Postkolonijalne teorije iz feminističke perspektive», 3.

⁵⁰ Pita Biljana KAŠIĆ, «Javni identiteti: nelagode oko konstitucije subjekta», *Treća*, 1(1), 1998., 13.-18. (13.-14.).

⁵¹ Rosi BRAIDOTTI, *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, Columbia University Press, New York, 1994. Ovdje iz B. KAŠIĆ, «Javni identiteti: nelagode oko konstitucije subjekta», 14.

živanja, odnosno "strategijska upotreba pozitivnog esencijalizma u bjelodanome razvidnome političkom interesu".⁵² Riječ je o procesima kojima treba prije svega dekonstruirati dosadašnje moći imenovanja i identifikacije čije se strukture prepoznaju kao muško-centrične i muško-vlasničke (falocentrične), a koje su zaposjele raznolika područja života: politiku i javnost, te istodobno mistificiraju patrijarhalnim postulatima drugost u čijoj je potenciji razvlašćenje te "univerzalne" moći. Nakon toga slijedi redefiniranje svih mjesta povijesnih (p)ovlaštenja i preuzimanja moći imenovanja.⁵³

U sklopu tih procesa javljaju se psihoanalitička i poststrukturalistička čitanja simboličnog poretka, ženskog identiteta ili ženskog pisma u kojima pojam roda kao kulturna konstrukcija zauzima važno mjesto. U tim društvenokritičkim analizama i kulturalnim studijama (raz)otkriva se asimetričnost, prepoznana u dominaciji muških perspektiva koje isključuju ženski subjekt iz kulture. Stoga se kreće u stvaranje kultur(al)nih re-prezentacija koje uključuju (i) ono što je (nepravедno) isključeno, odnosno traži se revalorizacija i nova procjena ženske moći.

I književnost, kao dio društveno-humanističkog konteksta, za koju se vjerovalo da je spolno neutralna, tj. univerzalna, otkriva se zapravo kao muška. Tako se uočava da su autori i likovi u književnosti većinom (bili) muškarci, a uobičajna uloga ženskih likova (kad se pojavljuju) jest u funkciji muškarca. Štoviše, zapaža se i da one završavaju uglavnom tragično. Na podlozi tih uvida, feministička književna kritika postavlja dva cilja, odnosno dva istraživačka smjera: uočavanje i analizu muških slika o ženama te otkrivanje i (re)valorizaciju zaboravljenih žena u povijesti književnosti i kulture.⁵⁴

Slični se anomalijski procesi u sklopu rodnih odnosa uočavaju i u historiji u kojoj je žena uvijek imala podređenu i kontroliranu ulogu. Sada se uočava da je onaj koji je bilježio historiju, odnosno onaj tko je imao riječ, a uz nju i moć (i vlast), bio muškarac. Štoviše, i tradicionalna povijesna znanost (koju su pisali uglavnom historičari-muškarci), bila je usredotočena na 'velike teme'. Riječ je o prikazima i interpretacijama političkih, vojnih i diplomatskih povijesti u kojima su žene kao društvena grupa neznatno prisutne. To je rezultiralo daljnjom 'procjenom' o 'nepovijesnosti' žena što je izravni uzrok da u takvoj historiji nedostaje cijeli jedan aspekt stvarnosti, onaj koji se odnosi na nevidljivi subjekt - ženu.⁵⁵ Kako bi se prevrednovala tako uspostavljena nepravедna

⁵² G. C. SPIVAK u knjizi *In other worlds, Essays in cultural politics*, Routledge, New York, 1988., 205. Ovdje navedeno prema B. KAŠIĆ, «Javni identiteti...», 15. Judith BUTLER, «Remećenje roda, feministička teorija i psihoanalitički diskurs», u zborniku: *Feminizam/Postmodernizam*, 280.-294. (281.), tu strategijsku upotrebu pozitivna esencijalizma naziva operativnim esencijalizmom.

⁵³ B. Kašić, «Javni identiteti...», 15.

⁵⁴ Dubravka ORAIĆ TOLIĆ, *Muška moderna i ženska postmoderna. Rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., 66.

⁵⁵ Lidija SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, odabrala i priredila Dunja Rihtman Augustin, Ženska infoteka, Zagreb, 1996., 14.-15. Autorica objašnjava postavke iz *A Heritage of Her Own: Toward a New Social History of American Women*, ur. Nancy F. Cott i Elizabeth H. Pleck, Simon and Schuster, New York, 1979., 9.

spolna konstelacija moći, utemeljuje se i razvija *povijest žena* i to na podlozi snažnog uspona ženskih pokreta (tzv. neofeminizma) početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kao i njihova zahtjeva da se kolektivno pamćenje ponovno -opiše "upisivanjem žena u povijest". U tom smjeru, u sklopu dominantnih (muških) odnosa cilj je otkriti i istražiti potisnute, neartikulirane i zanijekane aspekte društvenih odnosa. Štoviše, naglašava se važnost obnove i pisanja ženskih povijesti i povijesti aktivnosti žena u prikazima i pričama koje kulture pričaju o sebi.⁵⁶ Pritom se odbacuje fiksnost i trajnost binarne opozicije žensko/muško i provodi dekonstrukcija termina spolne različitosti. Slijedeći definiciju dekonstrukcije Jacquesa Derridea, feministička povjesničarka Joan W. Scott, objašnjava da to u ispisivanju historije znači analizirati način na koji neka binarna opozicija djeluje, izokrenuti i ukinuti njezin hijerarhijski ustroj, a ne prihvaćati je kao stvarnu ili jasnu samu po prirodi stvari.⁵⁷

U tom smislu oni/e koji/e su bili/e marginalizirani/e ulaze u raspravu iz pozicije koju kolonizirani/a ima prema kolonizatoru. Prema kolonizatorovoj krajnjoj ambiciji ona/on treba postojati samo kao funkcija kolonizatorovih potreba, tj. mora biti transformiran/a u čistoga koloniziranoga. Nakon što ga/ju je izbacio iz povijesti i zabranio mu/joj razvoj, kolonizator mu/joj nameće fundamentalnu nepokretnost. No, suočen/a s nametanjem ove slike od svake institucije i u svakome ljudskom kontaktu, kolonizirani/a ne može ostati ravnodušan/a prema njoj, te se javlja potreba pisanja (ženske) subalterne historije.⁵⁸

No, vrijeme se može predstaviti samo ako su mu pripisane neke odlike prostora. Poricanje značaja prostornosti u korist temporalnosti dovodi do konstruiranja neuravnotežene teorije identiteta koja neizbježno smješta pojedinca isključivo u sklopu modela linearnog razvoja i određuje takav model kao 'prirodan', istodobno zakrivajući vektore moći u sklopu kojih je čovjek upleten.⁵⁹ S tim u svezi, na sjecištu kulturalnih teorija usmjerenih na povijest i postkolonijalne teorije, postavlja se pitanje i o prostoru analize, odnosno propituje se je li riječ o mišljenju u koordinatama prostora ili koordinatama vremena te

⁵⁶ Jane FLAX, *Postmodernizam i rodni odnosi u feminističkoj teoriji*, u zborniku *Feminizam/Postmodernizam*, 1999., 39.-58. (52).

⁵⁷ J. W. SCOTT, *Rod i politika povijesti*, prevela Mirna Leustek, Ženska infoteka, Zagreb, 2003., 61.-62. Autorica, 71., uvodeći rod kao analitičku kategoriju, pojašnjava kako je rod jedna od rekurentnih uputnica s pomoću koje se politička moć smišlja, odobrava i kritizira. Ona upućuje na značenje muško/ženske opozicije, no isto tako ga i uspostavlja. Da bi se osigurala moć, ta se uputnica mora doimati sigurnom i fiksiranom, izvan dosega re-interpretacije, kao nešto samo po sebi razumljivo i zadano. Na taj način, ističe autorica, binarna opozicija i društveni proces rodnih odnosa postaju dio samog značenja moći pa ispitivati ili mijenjati bilo koji od ovih aspekata ugrožava cijeli sustav.

⁵⁸ Usp. Nancy HARSTOCK, «Foucault o moći: teorija za žene?», u zborniku: *Feminizam/Postmodernizam*, 139.-154. (141-142). Autorica se služi postavkama Alberta MEMMIJA u knjizi: *The Colonizer and the Colonized*, Boston, Beacon Press, 1967.

⁵⁹ Radhika MOHANRAM, *Utjelovljenje 'crnosti'*, prevela Tamara Slišković, *Treća*, br. 1-2, 2001., 302.-327. (311. i 323). Riječ je o autoričinu iscrpnu objašnjavanju postavki Elizabeth GROSZ, »Space, Time and Bodies«, u: *Space, Time and Perversion*, London and New York, Routledge, 1995., 83.-102.

gdje su granice. U tom smislu, umjesto privilegija vremena i povijesti, ističe se zahtjev za "zemljopisnom i prostornom imaginacijom".⁶⁰ Prostor je tako ono što se stvara, što je predmet imaginacije te ga treba razlikovati od mjesta.⁶¹ Ono u postkolonijalnim propitivanjima ima značenje složenog odnosa bitnih dijelova ljudske egzistencije: jezika, povijesti i okoliša. Stoga i pitanje mjesta, kao i pitanje pripadnosti mjestu ili onostranosti u odnosu na mjesto, svekoliko određuje postkolonijalno pismo.

No, mjesto se u postkolonijalnom fenomenu povezuje i s pojmom raseljenosti, premještenosti, i u tom specifičnom međudjelovanju označava osobitu krizu postkolonijalnog identiteta. Takav dijalektičan odnos mjesta i premještenosti upisan je i u kodove postkolonijalnih književnosti te ističe dubinsku podvojenost koju gotovo nagonski osjeća većina postkolonijalnih pisaca kad je riječ o jeziku, identitetu i kulturnim silnicama. U tom smislu "mjesto" nije mišljeno u smislu krajolika, zemljopisne činjenice koja vezuje sebe za nekog pisca - njegovim rođenjem ili životnim odredištem. Mjesto je ovdje nutarnje koliko i izvanjsko, jer osjećaj za mjesto nije usredotočen samo na izvanjskost mjesta, nego na unutarnju sještenost, na osjećaj u sebi. Tako se i mjesto razaznaje kao jezik, kao nešto u stalnom razvoju, pokretu, diskursu u procesu.⁶²

Stoga se u postkolonijalnoj reprezentaciji označavanje mjesta prekodira iz uskoga geografskoga značenja ka znaku gubitka identiteta. Mjesto u tom smislu označava i gubitak jezika koji se dogodio kolonizacijom te istodobno reprezentira diferenciju svijesti koja upućuje na protustruju starosjedilačkog identiteta kao sastavnice koloniziranoga identiteta.⁶³

Takva mjesta koloniziranog identiteta nipošto nisu rezervirana za tzv. "Treći svijet", pojam koji i sam ukazuje na poimanje svijeta unutar binarnih opreka. Riječ je o mjestima kulture koja uključuju i mogućnost imaginiranja mogućeg

⁶⁰ B. KAŠIĆ, «Postkolonijalne teorije iz feminističke perspektive», 3. Autorica citira Edwarda SOJU, *History-Geography-Modernity*. Soja smatra, objašnjava autorica, da je modernitet interpretiran tako brzo i tako jednostavno kao dokidanje i zamjena različitih tradicija, a posrijedi je, prema njegovu mišljenju, slojevita reorganizacija vremenskih i prostornih odnosa. Riječ je o premještanju prostora i pobjedi razdaljine brzinom vremena ili sabijanjem prostora, što može dovesti do novih pregovora i odnosa između margina i centara, ali i do novih prepreka.

⁶¹ Elspeth PROBYN, «Putovanja u postmodernome: osmišljavanje lokalnoga», u zborniku *Feminizam/Postmodernizam*, 155.-166. (156), razlikuje koncepte scene (poprišta)-locale, položaja (određivanja položaja)-location, i lokalnoga-local. Ta trijada lokalnoga, scene i položaja otvara epistemološka pitanja: Što konstruira znanje? Odakle govorimo i koji su glasovi dopušteni? U tom smislu, ističe autorica, povijesno izostavljanje ženskih praksi i iskustava kao lokalnih, zahtijeva pogled na ono što Meaghan MORRIS u tekstu «At Henry Parkes Motel», u *Cultural Studies* 2 (1): 1.-16., 1988., zove «orođivanjem» vremensko-prostornih operacija (kretanja/smještaja). Pri tome će koncept «scene» ili «poprišta» označiti mjesto kao scenu određenog događaja. To «mjesto» autorica smatra i diskurzivnim i nediskurzivnim uređenjem orodenog događaja, a dom je najočitiiji primjer. «Lokalno» je, dakle, ono što izravno potječe iz određenog vremena, «scena» označava metode uz pomoć kojih se lociraju mjesta istraživanja, a «koncept» scene služi naglašavanju življenih kontradikcija mjesta i događaja.

⁶² Biljana ROMIĆ, *Postkolonijalni pisac u egzilu između dva stolca*, u zborniku: *Egzil/emigracija. Novi kontekst*, priredila Irena Lukšić, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2002., 253.-260. (253).

⁶³ *Isto*.

prostora slobode, a koji ga/nas dijeli od mišljenja utemeljenih negdje drugdje. Ta mjesta sada postaju prepoznatljiva diljem necentriranog i poliperspektivnog svijeta. No, prikazivanje tako prepoznatih toposa ostaje tema za novi rad.

SUMMARY

LITERATURE, HISTORY, AND SPACE IN THE MIRROR OF THE LATE 20TH CENTURY

In this text, the author discusses the complex relations between the writing of history and literature, the challenge of which becomes especially pressing within so-called post-structural theoretical accounts. What is at issue is that the twentieth century recorded a move toward the postmodern, which, no longer “imprisoned” by history, problematizes the relation between events from the past and historical facts as products. Yet this does not mean that we are left with a nihilistic stance rendering the writing of history impossible or that logical conclusions and archival research are rejected, rather it emphasizes the variegation of social space, which is no longer comprehended as containing one history, one theory or one narrative text. Thus history is viewed as a kind of literary account. Moreover, it is observed that literature is less misleading because it implies its own rhetorical status. Such a redefinition of epistemological perspectives opens the possibility of destabilizing monolithic historical perspectives, especially in the struggles for decolonization, which includes the wider processes of revising gendered language, self and cultural community, but also the problematization of gender, or the status of women in history. In this case, the author emphasizes that time can only be presented if it is ascribed some characteristics of space. Thus, instead of privileging time and history, an emphasis is placed on geographic and spatial imagination.

Key words: History, Literature, Space, Post-Modernity, Decolonization, Feminist Literary Criticism